

||| 00

١٠٠٤٤٥

الف

۸۷/۱/۱۰۴۳۷۳
۸۷/۱۱/۱۴

دانشگاه علم و طباطبائی

دانشکده زبان و ادبیات

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

بررسی بدیع لفظی در غزلیات خواجوی کرمانی

استاد راهنما:

دکتر محمود بشیری

استاد مشاور:

دکتر محمدحسن حسن زاده نیری

گردآورنده:

محمد جمال نعیمی

بهمن ۱۳۸۶

۱۰۵۴۴۵

کتابخانه مرکزی
دانشگاه علم و طباطبائی

۱۳۸۷ / ۱۵ / ۷

تقدیم بہ :

پدر و مادر عزیزم
بہ پاس زحمات فراوان

سپاس نامہ:

سپاس می گویم زحمات استادان گرانقدرم

در دانشگاه علامہ طباطبائی

و شهید باہنر کرمان

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه‌ها

کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بدیع لفظی در غزلیات خواجهی کرمانی	
نویسنده / محقق: محمد جمال نعیمی	
مترجم:	
استاد راهنما: دکتر محمود بشیری استاد مشاور دکتر محمدحسن حسن‌زاده / استاد داور: دکتر رضا مصطفوی	
کتابنامه: دارد	واژه نامه: ندارد
نوع پایان نامه:	☐ بنیادی ☒ توسعه‌ای ☐ کاربردی
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۱۳۸۶
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی
تعداد صفحات: ۱۵۳	دانشکده: ادبیات فارسی و زبانهای خارجی
گروه آموزشی: زبان و ادبیات فارسی	
کلید واژه‌ها به زبان فارسی: خواجهی کرمانی - بدیع - بدیع معنوی - بدیع لفظی - ابداعات	
کلید واژه‌ها به زبان انگلیسی:	
Khaju- ye- kermani, prosody, hyperbole, rhetoric, innovations	

چکیده

الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

موضوع پایان‌نامه حاضر بدیع لفظی در غزلیات خواجوی کرمانی است بدیعی لفظی از عوامل مهم استواری و زیبایی شعر خواجو است و او آگاهانه و هنرمندانه از تمامی امکانات زبان برای تصویرسازی و زیبایی شعر خود سود برده است. تحقیق حاضر به علت اینکه می‌تواند بخشی از رازهای هنرمندی خواجو و زیبایی شعر او را باز نماید بسیار حائز اهمیت است. هدف ما این بوده که با بررسی میزان و نحوه استفاده خواجو از آرایه‌های لفظی و ابداعات او در حوزه لفظ و بدیع لفظی یکی از عوامل استواری شعر او را بررسی و تبیین نماییم.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه‌ها:

تا کنون تحقیق مستقلی که به صورت دقیق و علمی بیانگر میزان و نحوه استفاده خواجو از آرایه‌های لفظی و ترکیب آرایه‌ها در شعر او باشد، انجام نشده بود. سوال اساسی تحقیق این بوده که نقش آرایه‌های لفظی در استواری و زیبایی غزلیات خواجو تا چه میزان بوده و آیا خواجو در این حوزه هنجارگریزی‌ها و ابداعاتی داشته است؟ فرضیه‌های ارائه شده این بود که لفظ و آرایه‌های لفظی از جنبه‌های مهم هنر نمایی خواجو بوده است و از ابعاد مختلف واژگان و جملات برای خلق زیبایی سود برده است و یکی از عوامل هنری و فنی بودن شعر او توجه آگاهانه و استادانه او به امور و آرایه‌های لفظی بوده است.

پ. روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورت تحقیق، نمونه‌گیری و روشهای نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها:

روش تحقیق در این پایان‌نامه بیشتر کتابخانه‌ای و مبتنی بر مطالعه دقیق و نمونه‌یابی، آمارگیری، استنباط و نقد و بررسی و نتیجه‌گیری بر اساس داده‌های آماری و اشاره به یافته‌ها بوده است.

ت. یافته‌های تحقیق:

از میان آرایه‌های لفظی ۵۱ آرایه که بعنوان مهمترین آرایه‌های لفظی آمده است در غزلیات خواجوی کرمانی بررسی شده است که از میان این تعداد تنها ۶ آرایه لفظی در غزلیات خواجو دیده نشده است. در مجموع ۲۸۳۹ بیت مورد بررسی قرار گرفته که در این ابیات، ۴۰۱۷ آرایه لفظی دیده شده است یعنی در هر سه بیت ۴ آرایه. انواع سجع ۱۶۳۳ بار، انواع جناس ۱۱۰۰ بار و آرایه تکرار ۱۲۸۴ بار در غزلیات خواجو به کار رفته است.

ث. نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

با مطالعه پژوهش حاضر می‌توان یافت که خواجو در گزینش کلمات خویش بسیار حساس بوده و علاوه بر موارد اندیشه‌ای، بیانی و بدیع معنوی به زیبایی اشعار خود در حوزه بدیع لفظی نیز بسیار توجه داشته است و از همین روی است که شعر او از نظر زیبایی و استواری در اوج است و لقب «نخلبند شعرا» بر نام او قرار گرفته است. اگر چه این پایان‌نامه زیبایی شعر خواجو در حوزه لفظ را مورد بررسی قرار داده است، اما پرداختن و بررسی شعر او در حوزه بدیع معنوی نیز می‌تواند به صورت پژوهشی مستقل مورد توجه قرار گیرد که امید است در آینده انجام گیرد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم براساس محتوای پایان‌نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر محمود بشیری

سمت علمی: دانشیار

نام دانشکده: زبان و ادبیات فارسی

عبدالله جاسسی
رئیس کتابخانه:

۲	پیشگفتار
۳	نگاهی گذرا به زندگی و آثار خواجه
۸	بدیع
۹	روش کار
۱۱	شماره غزلهای بررسی شده خواجه

فصل اول: آرایه سجع

۱۴	آرایه سجع
۱۴	سجع در کلمه
۱۵	آرایه سجع متوازن
۱۸	جدول نمایه آرایه سجع متوازن
۲۲	آرایه سجع مطرف
۲۴	جدول نمایه آرایه سجع مطرف
۲۸	آرایه سجع متوازی
۳۱	جدول نمایه آرایه سجع متوازی
۳۶	آرایه سجع در سطح کلام
۳۶	آرایه تسجیع
۳۸	آرایه موازنه
۴۰	جدول نمایه آرایه موازنه
۴۲	آرایه ازدواج
۴۳	جدول نمایه آرایه ازدواج
۴۴	آرایه ترصیح
۴۶	جدول نمایه آرایه ترصیح

فصل دوم: آرایه جناس

۴۸	آرایه جناس
۴۹	۱- آرایه جناس تام
۵۰	جناس تام مماثل

۵۰	جناس تام مستوفی
۵۲	جدول نمایه آرایه جناس تام مماثل
۵۴	۲- آرایه جناس ناقص
۵۵	جدول نمایه آرایه جناس ناقص
۵۶	۳- آرایه جناس زاید
۵۶	آرایه جناس مزید
۵۸	جدول نمایه آرایه جناس مزید
۵۸	آرایه جناس وسط
۶۰	جدول نمایه آرایه جناس وسط
۶۱	آرایه جناس مذیل
۶۳	جدول نمایه آرایه جناس مذیل
۶۵	۴- آرایه ملحق به جناس زاید
۶۵	آرایه ملحق به جناس مزید
۶۷	جدول نمایه آرایه ملحق به جناس مزید
۶۸	آرایه ملحق به جناس وسط
۶۹	جدول نمایه آرایه ملحق به جناس وسط
۶۹	آرایه ملحق به جناس مذیل
۷۱	جدول نمایه آرایه ملحق به جناس مذیل
۷۳	۵- آرایه جناس مرکب
۷۳	آرایه جناس مرکب مقرون
۷۴	آرایه جناس مرکب مفروق
۷۵	ملحق به جناس مرکب
۷۵	۶- آرایه جناس متشابه
۷۵	آرایه متشابه مطلق
۷۶	آرایه متشابه مفرد
۷۶	۷- آرایه جناس مرفوع
۷۸	۸- آرایه جناس مزدوج
۷۹	آرایه جناس مزدوج در حشویت

۷۹	جدول نمایه آرایه مزدوج در حشویت
۸۰	۹- آرایه جناس مطرف
۸۰	آرایه جناس مطرف در آغاز
۸۲	جدول نمایه آرایه جناس مطرف در آغاز
۸۴	جناس مطرف در پایان
۸۵	جدول نمایه آرایه جناس مطرف در پایان
۸۶	آرایه جناس لاحق
۸۸	جدول نمایه آرایه جناس لاحق
۸۹	۱۰- آرایه جناس لفظ
۹۱	۱۱- آرایه جناس خط
۹۲	جدول نمایه آرایه جناس خط
۹۳	۱۲- آرایه جناس اشتقاق
۹۴	جدول نمایه آرایه اشتقاق
۹۶	آرایه جناس شبه اشتقاق
۹۷	جدول نمایه آرایه جناس شبه اشتقاق
۹۷	۱۳- آرایه جناس قلب
98	آرایه جناس قلب بعض
۹۹	جدول نمایه آرایه جناس قلب بعض
100	آرایه قلب کل
101	آرایه قلب مستوی
۱۰۱	جناس در سطح کلام
فصل سوم: آرایه تکرار	
۱۰۳	۱- آرایه تکرار
۱۰۵	تکرار واك
۱۰۵	آرایه همحروفی
۱۰۶	جدول نمایه آرایه همحروفی
۱۰۷	آرایه همصدایی
۱۰۸	جدول نمایه آرایه همصدایی

۱۰۹ ۲- تکرار هجا
۱۱۰ ۳- تکرار واژه
۱۱۰ آرایه ردّ العجز علی الصّدر
۱۱۳ آرایه ردّ العجز علی الصّدر در مصراع
۱۱۴ جدول نمایه آرایه ردّ العجز علی الصّدر
۱۱۷ جدول نمایه آرایه ردّ العجز علی الصّدر در مصراع
۱۱۹ آرایه ردّ الصّدر علی العجز
۱۲۰ تشابه الاطراف (تسیغ)
۱۲۱ جدول نمایه آرایه تسیغ
۱۲۳ آرایه التزام (اعنات)
۱۲۴ آرایه تکرار
۱۲۵ تکریر
۱۲۶ جدول نمایه آرایه تکریر
۱۳۱ آرایه ردّ القافیه
۱۳۲ جدول نمایه آرایه ردّ القافیه
۱۳۳ آرایه عکس
۱۳۵ جدول نمایه آرایه عکس
۱۳۶ ۴- تکرار عبارت یا جمله
۱۳۶ ردّالمطلع
۱۳۶ آرایه تلمیح
۱۳۹ آرایه ملون
۱۳۹ آرایه ذوقافیتین

فصل چهارم : استفاده خواجه از ترکیب آرایه ها

۱۴۱ ترکیب آرایه ها
۱۴۱ ابداعات هنری خواجه در آرایه موازنه
۱۴۲ ابداع خواجه در آرایه جناس مطرف در آغاز
۱۴۲ ابداعات خواجه در آرایه ردّالعجز علی الصّدر
۱۴۳ ابداع خواجه در آرایه ردّالصّدر علی العجز

۱۴۴	ابداع خواجو در آرایهٔ تسیخ (تشابه الاطراف)
۱۴۴	ابداع خواجو در آرایهٔ عکس
۱۴۴	ابداعات خواجو در آرایهٔ ردالقافیه
۱۴۵	استفاده از حروف در آفرینش تصاویر
۱۴۶	استفاده خواجو از ترکیب آرایه ها
۱۴۷	نتیجه گیری و اشاره به برخی یافته ها
۱۵۱	فهرست منابع و مآخذ

دل از درد غمت شادی نماید
ز بندت بنده آزادی نماید
من خاکی درین راه خطرناک
کفی خاکم چه آید از کفی خاک
منور کن به نور خود دلّم را
مخمر کن به عشق آب و گلّم را
زیانی ده که اسرار تو گویند
روانی ده که دیدار تو جویند
چوره گم کرده ام راهیم بنمای
در معنی پرین دم بسته بگشای
به کام دل زیانی بخش ما را
معانی را بیانی بخش ما را
دلّم در آتش غفلت مسوزان
به معنی شمع جانم برفروزان
«گل و نوروز»

پیشگفتار

ادب کهن فارسی از دیرباز تا کنون مسیرهای گوناگون و پرفراز و نشیبی را طی کرده است. در طول این مسیر، شاعران و نویسندگان پارسی گوی زیادی بوده اند که هر یک نقشی در تاریخ ادبیات فارسی ایفا کرده اند. از رودکی و شهید بلخی گرفته تا شاعر ملی، فردوسی، که تخم سخن را پراکند و انوری، سعدی، مولوی، خواجه، حافظ و ... تا برسیم به نیما و شاملو و فروغ و ... هر یک در رشد و تعالی سخن و ادب فارسی هنر و تلاش خود را به کار برده اند. و تاریخ و ادب فارسی شاعران و نویسندگانی را به خود دیده است که تنها یکی از آنها می تواند برای فرهنگ و ادب ملّتی کافی باشد. شاعرانی چون خاقانی، عطار، سنایی، و ... نویسندگانی همچون بیهقی، نظامی عروضی، خواجه نصیر طوسی، سعدی و ...

اما هر یک از این شاعران و نویسندگان و آثار آنها نقش و سهم متفاوتی در ادب فارسی دارند. با مطالعه و بررسی دقیق آثار آنان که منجر به شناخت جنبه های زبانی، هنری و مضامین و اندیشه های آنان خواهد شد، به نقش و سهم شاعران و نویسندگان پی خواهیم برد.

یکی از شاعرانی که در قرن هشتم نقش مهمی را در جریان ادبی ایفا کرده و توانسته تأثیر زیادی را بر شاعران بعد از خود بگذارد، خواجهی کرمانی است. که در این پایان نامه سعی خواهیم کرد به کمک یکی از دانشهای ادبی یعنی آرایه های لفظی گوشه ای از هنرمندی و تواناییهای این شاعر را در استفاده از زیباییهای ادبی نشان دهیم.

نگاهی گذرا به زندگی و آثار خواجه

کمال الدین ابوالعطا محمودبن علی بن محمود مرشدی کرمانی، عارف بزرگ و شاعر توانای ادب فارسی در قرن هشتم است. ولادت او به گفته خود در مثنوی گل و نوروز بسال ۶۸۹ هجری قمری در کرمان بوده است.

تخلص او در همه شعرهایش، «خواجه» است که مصغر خواجه اما در مقام انیس و مهربانی است. و گویی از همان کودکی در مقام ملاطفت و مهربانی بدین نام در میان همگان معروف بوده است.

خواجه به سیر و سیاحت و مسافرت‌های دور و دراز و فراگیری علوم و دیدار شخصیت‌های بزرگ زمان بسیار علاقه مند بوده است. «در عالم سیاحت بخدمت شاه علاءالدوله سمنانی رسیده و پا به دایره ی ارادت او نهاده و در شهور سنه ۷۴۲ وفات یافته است»^۱

خواجه بواسطه همین مسافرت‌ها، به بیشتر علوم آگاهی داشته و در نجوم و موسیقی و اصطلاحات این علوم صاحب نظر بوده است. که این اصطلاحات در شعر او هم دیده می شوند.

خواجه بیش از چهل و پنج هزار بیت دارد که اولین مثنوی او همای و همایون است که با این بیت آغاز می شود:

به نام خداوند بالا و پست

که از هستیش هست شد هر چه هست

داستانی است عشقی که به شیوه داستانهای نظامی است. در بحر متقارب سروده شده است و مشتمل

بر ۴۴۳۵ بیت می باشد.

^۱ - تذکره آتشکده: آذر ییگدلی. جلد دوم. ص ۶۲۰

گل و نوروز منظومه ای دیگر از خواجه است که با این بیت آغاز می شود:

به نام نقش بند صفحه خاک

عذار افروز مه رویان افلاک

این منظومه زیبای خواجه دارای موضوعی عشقی است بر وزن و نظیره خسرو و شیرین نظامی سروده

شده است و مشتمل بر ۵۳۰۲.

روضه الانوار بر سبک و وزن مخزن الاسرار نظامی سروده شده است. «موضوع این منظومه اخلاق و

عرفان و وصف حالی از خود شاعر است.»^۱

این منظومه مشتمل بر ۲۰۳۶ است و بیت آغازین آن به عربی است:

رُئِنْتَ الرُّوضَةَ فِي الْاَوَّلِ

بِسْمِ اِلٰهِ الصَّمَدِ الْمُفَضَّلِ

کمال نامه منظومه دیگر خواجه با این بیت آغاز می شود:

بِسْمِ مَنْ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ

صُنِعَ لَفْظِي وَزَيْنَ مَعْنَاهُ

این منظومه دارای مضامین عارفانه است و یادآور «سیرالعباد الی المعاد» حکیم سنایی است. مشتمل بر

۱۸۸۴ بیت می باشد.

گوهرنامه که با این بیت آغاز می شود:

بِه نام نام بخش نامداران

گدای درگه او شهریاران

۱- تاریخ ادبیات ایران: ذبیح اله صفا، جلد دوم ص ۱۵۹

مشمول بر ۱۰۲۲ بیت است.

سام نامه: منظومه دیگری است از خواجه که داستانی حماسی و عشقی را بیان می کند. در بحر متقارب و به تقلید از شاهنامه فردوسی سروده شده است.

دیوان خواجه مشمول بر انواع قصیده، غزل، قطعه، ترجیع بند و ترکیب بند، مثنوی و رباعی است و به دو بخش «صنایع الکمال» و «بدایع الجمال» تقسیم شده است.

خواجه در سروده های خود به شاعرانی از جمله نظامی، فردوسی و سعدی توجه داشته است و بر شیوه شاعری حافظ نیز تأثیر گذاشته است. و در واقع غزل حافظ به شیوه غزل خواجه است. در غزل حافظ ابیات بسیاری می توان یافت که با غزل خواجه شباهت لفظ و معنی دارد که به نمونه هایی اشاره می کنیم:

خواجه؛

خرم آن روز که از خطه کرمان بروم

دل و دین داده ز دست از پی جانان بروم

حافظ؛

خرم آن روز کزین منزل ویران بروم

راحت جان طلبم وز پی جانان بروم

خواجه؛

گوئی بت من چون ز شبستان به در آید

حوریست که از روضه رضوان به در آید

حافظ؛

هشدار که گرسوسه عقل کنی گوش

آدم صفت از روضه رضوان به در آئی

و از این نمونه تشابهات و نزدیکی لفظ و معنی بین خواجو و حافظ بسیار است.

باریک اندیشی و مضامین و اندیشه های والای خواجو چه در منظومه ها و چه در غزلیات و قصاید

او و استادی و توانمندی او در استفاده از آرایه ها باعث شده که در تذکره ها از او با عنوان «نخلبند شعرا» یاد شود.

خواجو در قرن هشتم و بخصوص در جریان غزل این قرن نقش مهمی را ایفا می کند، اگر چه قرار

گرفتن این شاعر بزرگ در میان دو نامور ادب فارسی، یعنی سعدی و حافظ، او را تحت الشعاع قرار داده است. حال می پردازیم به جریان غزل و نقش خواجو در آن :

واژه غزل در آغاز یعنی در قرن چهارم هجری به معنی هر شعر عاشقانه ای در هر قالب و شکلی

رواج داشت و غزل به عنوان یک قالب شعری تا پیش از سده ششم چندین رونقی ندارد و از مجموعه اشعار بازمانده آن دوران، آنچه غزل به نظر می رسد بسیار اندک است و از جمله شهید بلخی غزلهایی بر جای مانده است. در ابتدا همانگونه که از نام آن هم بر می آید این قالب دارای درونمایه عاشقانه بود، اگر چه بعدها درونمایه های دیگری در این قالب تجلی یافته اند.

جریان غزل در قرن ششم توسط سنایی آغاز می شود و اندکی بعد قالب حاکم بر ادب فارسی یعنی

قصیده را به حاشیه راند. غزل سنایی هم عاشقانه است که در قرن بعد توسط سعدی به اوج خود می رسد و هم عارفانه که در قرن بعد توسط مولانا به بالاترین حد خود می رسد.

در قرن هشتم جریان غزل به گونه ای است که غزل عاشقانه سعدی و غزل عارفانه مولانا با هم

برخورد کرده و این دو، یعنی غزل عاشقانه و عارفانه با هم تلفیق شدند. در واقع غزل شاعران قرن هشتم از

جمله او حدی مراغه ای، سلمان ساوجی و ناصر بخارائی هم عاشقانه است و هم عارفانه. خواجه نیز یکی از شاعران این گروه است.

«سبک او به طور کلی سبکی است بین سبک غزل عاشقانه و عارفانه، یعنی آمیزه ای است از عشق و تصوف. زبان خواجه روان است و گاه ذوق و ابتکارات شخصی خود را در غزل نمایان ساخته است. در غزلیات او گاه قوافی مشکل و ردیف های بلند به چشم می خورد. برخی از اوزان غزلیات او نیز نادر و یا تازه است.^۱»

غزل او هم مضامین عرفانی و اخلاقی و حکمی را داراست و هم مضامین عاشقانه. غزل خواجه در مسیر تحول غزل سعدی و غزل خواجه شیراز قرار گرفته است. در واقع خواجه راه و بستر را برای ظهور خواجه شیراز هموار نموده است.

«و چنین است که تمام بزرگان ادب فارسی هر کدام با هر اهمیت و درجه کمال از رنج و تلاش پیشینیان خود بهره گرفته اند و راهی را در پیش گرفته اند که پیشینیان آنها هموار کرده و بستر آنها مهیا نموده اند.^۲»

خواجه کرماتی در اشعار خود بویژه در غزلیاتش از آرایه های سخن سود برده و از ترفندهای شاعرانه و هنرهای لفظی و معنوی بهره جسته است. آرایه های لفظی و معنوی از ابزارهای مهم شاعر در کنار ابزارهایی از جمله قافیه و ردیف، انتخاب حروف و واژگان و تناسب و هماهنگی بین آنها هستند که موسیقی کلام او را افزون می کنند.

^۱ - سیر غزل در شعر فارسی: دکتر سیروس شمیسا ص ۱۱۰
^۲ - نخلبند شعرا: دکتر احمد امیری خراسانی، ص ۴۲۷

کلام فصیح و بلیغ و دارای اندیشه با استفاده از همه امکانات و هنرمندیهای زبان می تواند به یک اثر برجستگی بخشد.

برای شناخت زیبایی و ارزش و هنر شعر، ناگزیر از آموختن دانشهایی هستیم که این زیباییها را برای ما آشکار سازد.

بدیع :

دکتر شمیسا در تعریف بدیع چنین آورده اند: «بدیع مجموعه شگردهایی است که کلام عادی را کم و بیش تبدیل به کلام ادبی می کند و یا کلام ادبی را به سطح والاتری تعالی می بخشد.»^۱
استاد همایی نیز بدیع را اموری می داند که «موجب زیبایی و آرایش سخن ادبی می شود»^۲ و موضوع علم بدیع را سخن ادبی فصیح و بلیغ می دانند.

بدیع در لغت یعنی نو، تازه، نوآور و نوآفرین. بدیع یعنی سخن آرایبی چه نظم و چه نثر.

اما آرایه های بدیعی بز دو گونه است: معنوی، لفظی

آرایه های لفظی: آن است که مستقیماً لفظ را آرایش دهد، هر چند ممکن است به تبع آرایش لفظ، معنی هم آراسته گردد.

در بدیع لفظی، زیبایی سخن وابسته به لفظ است. به طوری که اگر لفظ را با حفظ معنی تغییر

دهند، زیبایی بدیعی از بین برود. برای مثال در بیت زیر:

نافه مشک ختن گر زانکه می خیزد ز چین

زلفرا بفشان که صد چین در شکنج موی تست

۱- نگاه تازه به بدیع: دکتر سیروس شمیسا ص ۱۱

۲- فنون بلاغت و صناعات ادبی: استاد جلال الدین همایی ص ۳۷

که بین دو چین آرایه جناس برقرار است. اگر بدون تغییر در معنی و وزن یکی از این الفاظ را تغییر دهیم، زیبایی کلام از بین برده ایم.

آرایه های معنوی: آن است که مستقیماً معنی را آرایش دهد، هر چند ممکن است به تبع آرایش معنی، لفظ هم آراسته گردد.

در بدیع معنوی، حسن سخن، وابسته به لفظ نیست و اگر لفظ را با حفظ معنی تغییر دهیم، زیبایی بدیعی به قوت خود باقی می ماند. برای مثال در بیت زیر از خاقانی:

«تا چشم تو ریخت خون عشاق

زلف تو گرفت رنگ ماتم»^۱

که آرایه حسن تعلیل در این بیت آمده است. و اگر لفظی را تغییر دهیم مثلاً به جای زلف بگوییم موی، زیبایی کلام و آرایه حفظ می شود.

روش کار

شیوه و روش کار در نگارش این پایان نامه بدین گونه بوده است، که ابتدا آرایه های لفظی که در کتب بدیعی به عنوان مهمترین آمده است بررسی شده، اگر چه اساس کار بر پایه کتاب نگاه تازه به بدیع می باشد. و از کتابهای مهم دیگر از جمله زیباشناسی سخن و فنون بلاغت و صناعات ادبی نیز بسیار بهره برده ام. و سعی کرده ایم تعریف جامع و دقیقی از هر آرایه ارائه داده و نظرات و مباحث پیرامون آن آرایه را بیاوریم.

از میان غزلهای خواجه که بالغ بر نهصد غزل می باشد، تعداد سیصد غزل را، که از همه قوافی می باشد، انتخاب کرده ایم. که آرایه های لفظی در این غزلها مورد بررسی قرار گرفته است. بعد از

۱ - نگاه تازه به بدیع: دکتر سیروس شمس‌ص ۱۲۶

تعریف دقیق هر آرایه، نمونه هایی زیبا از غزلیات خواجه برای آن ذکر کرده ایم و در پایان هر قسمت جدولی که میزان کاربرد هر آرایه را در غزلیات خواجه نشان می دهد.

این پایان نامه شامل سه فصل اصلی و یک فصل فرعی و در پایان نتیجه گیری را در بر می گیرد.

در فصل اول آرایه سجع و انواع آن در سطح کلمه و کلام را بررسی کرده ایم. در فصل دوم به بررسی آرایه جناس و انواع آن پرداخته ایم. و فصل سوم به آرایه تکرار و انواع آن یعنی تکرار واک، هجا، واژه و عبارت اختصاص دارد.

یکی از عواملی که به موسیقی کلام می افزاید و کلام را هنری می کند و به آن زیبایی می بخشد، آرایه های لفظی است که در این سه فصل سعی کرده ایم میزان استفاده خواجه از این آرایه ها را نشان دهیم. اگر چه ذهن خلاق شاعر و توانمندی و استادی او به استفاده از این آرایه ها اکتفا نکرده و سعی در نوآوری در این زمینه نموده است که فصل چهارم، اشاره ای است به نوآوریهای خواجه در حوزه آرایه های لفظی.

در پایان فصول نیز به نتیجه گیری و اشاره به برخی یافته ها داشته ایم. و در جدولی میزان استفاده خواجه از تمام آرایه های لفظی را نشان داده ایم.

سعی داشته ایم که در پایان این پایان نامه بتوانیم گوشه ای از هنرمندی و توانایی نخلبند شعرا را، در استفاده از زیباییهای بدیعی نشان دهیم. که در این راه، راهنمایهای استادان عزیز به ویژه دکتر بشیری و حسن زاده، چراغ راه من بوده است. همچنین سپاس می گویم راهنمایهای استادان

عزیزم از دیار کریمان که راه را به من نشان دادند.

محمد جمال نعیمی